

ГЕОРГИ РАКОВСКИ, НИКОЛА ПЪРВАНОВ И БЪЛГАРСКОТО ЧИТАЛИЩЕ В БЕЛГРАД

Александър Александров

След края на Кримската война, Белград се очертава все повече като привлекателно място за множество наши революционери, занаятчии, търговци, работници, ратаи, ученици, студенти и военнослужещи. Голямата концентрация на българи поражда онази благоприятна обстановка, която е необходима за създаването на една организация, която да консолидира българския елемент в сръбската столица, да води културно-просветна и революционна дейност с тях, да държи будно национално им съзнание. Именно в отговор на тези нужди е основано и белградското българско читалище „Съединение“.¹

За съжаление не разполагаме със значителни сведения за основаването и дейността на читалището. Основният източник на информация по темата са спомените на революционера Петър Берковски – тогава студент в Белград, и личен приятел на

¹ Още от тук е важно да се направи разлика между българското читалище в Белград и сръбското такова. Това трябва да се знае, защото в сръбския периодичен печат има дузина дописки, които ни информират, че Г. С. Раковски на няколко пъти дарявал книги на Белградското читалище, но тук не става дума за българското, а за сръбското читалище.

Никола Първанов и Раковски, както и няколко писма между последните двама. Но както е казал Алеко Константинов – „И на това благодарим“.

Липсата на сигурни извори ни принуждава да започнем с въпроса кога именно е основано читалище „Съединение“? По проблема няма единно мнение. Изследователи на читалищното дело приемат различни години, които варират от 1858, 1860, 1864 дори и 1865 г. Сами по себе си тези предположения са колкото верни, толкова и грешни. По непълните сведения, които ни оставя Петър Берковски, и по някои косвени данни за които ще стане дума по-късно, аз допускам, че за година на основаване на читалището е по-правилно да се приеме 1858 г., но все пак това предположение попада в сферата на историческия авантюризм.

Биографията на Н. Първанов е много слабо известна и затова заслужава по-голяма внимание тук. Не е сигурно кога е роден последният. В историографията се срещат годините 1837, 1840 и 1845 г., но коя от тях е по-правилна си остава все така неясно. Той произхождал от бедно, но трудолюбиво семейство. От рано остава пълен сирак, но това не го спира да учи при големия просветител Кръсто Пишурка в Лом. Виждайки, че сирачето е много ученолюбиво и бързо напредва в учебния материал, но в същото време е невъзможно да се справи сам с всички паднали върху него нужди, Пишурка осиновява Първанов. И още нещо. Никола Първанов активно се включва в културно-просветните начинания на своя учител.

През 1856 г. той се включва в първото българско театрално представление – „Многострадална Геновева“, като прекрасно изиграва ролята на детето Шмерцерайх.² Вижда се, че младият Първанов от много малък е въведен в изкуството на Мелпомена. Още същата година е включен и във втората постановка – „Велизариева опера“. Всичко това донесло огромни проблеми на даскал Пишурка, който бил затворен във видинския зандан за определено време.³

След освобождаването му, Пишурка и Никола Първанов заминават за Белград, където с помощта на пребиваващите там емигранти, като Иван Кулин, Цеко Петков, Ильо Маков и връзките му в сръбското министерство на просвещението Пишурка записва Никола във втори клас на класическата гимназия. След завършването ѝ той

² **Стефанов, Георги.** Първи театрални представления у нас. // Читалище „Постоянство“. Юбилеен сборник 1856-1926. Лом, 1927, с.77.

³ Алесандър, Александров. Никола Първанов – живот и дейност. // Мартенски студентски четения. Сборник с материали от Девета студентска научна конференция във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Т.6. Велико Търново, 2020, с.268.

продължава във Великата школа. Важно е да се отбележи, че Никола Първанов намира подслон при Г-жа Манда Станкович, която по думите на Берковски *„вземаше често участие в нашите народни дела и се интересуваше за народните ни съдбини“*.⁴ Целият ученически период на Първанов бил впечатляващ. Както в Лом, така и тук бързо изпъкнал сред сънародниците си, който трупали знания в сръбската столица. Петър Берковски продължава: *„Най-забележителният ученик по между нас, българите, в Белград беше за мое време съотечественика ми Никола Първанов, който следваще Историко-Филологическия факултет във Великата школа и свърши с отличие. В битността си на студент той чест заместваще временно учителите (професорите) в Белградската гимназия със знанието на надлъжното Министерство и по препоръка на Ректора.“*⁵

Както ни го описва Берковски Първанов наистина бил забележителен ученик. Това не останало незабелязано и от сръбска страна. Много скоро младият ломчанин е привлечен за ученик при прочутия сръбски филолог Джуро Даничич.⁶ Проф. Дж. Игнятович заключава: *„От всички български студенти които са се учили при нас от основаването на първата гимназия през 1833 г. до освобождението на България през 1878, Никола Първанов е бил между най-добрите, ако не и най-добрият.“*⁷

В историографията отдавна е известно, че Георги Раковски пристига в сръбската столица през март 1860 г.⁸ Има сведения, че до този момент е идва *„в продължение на три години няколко пъти“*.⁹ Проф. Дж. Игнятович дори конкретизира, че *„до март 1860 г. Раковски посещава Белград най-малко три пъти.“*¹⁰ По мое мнение, именно в някое от тези пътувания е основано и това *„ученическо дружество във вид на читалище“*, защото Петър Берковски споменава, че Раковски го проектирал още 1858-1862 г. като български емигрант, но окончателното му уреждане и функциониране се дължало на Никола Първанов.

Тук може да се направи интересен паралел с читалището в Букурещ, което е основано на 20 юли 1861 г., отново по внушение на Раковски. Важно е да се спомене, че

⁴ **Берковски, Петър.** Из въспоменанията ми. Лом, 1894, с.9.

⁵ **Берковски, Петър.** Из въспоменанията ми. Лом, 1894, с.3.

⁶ **Игњатовић, Ђорђе.** Никола Първанов – Вуков следбеник код бугара. Београд, 1966, с.41.

⁷ **Игњатовић, Ђорђе.** Никола Първанов – Вуков следбеник код бугара. Београд, 1966. с.41

⁸ **Арнаутов, Михаил.** Георги Стойков Раковски. Живот, дело, идеи. София, 1969, с.63.

⁹ **Игњатович, Джордже.** Г. С. Раковски в Белград (1860-1863). // Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. Т.1. София, 1964, с. 387

¹⁰ **Игњатович, Джордже.** Г. С. Раковски в Белград (1860-1863). // Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. Т.1. София, 1964, с. 387

Раковски по това време все още се е намира в Белград, което очевидно не било пречка за да отвори врати една такава институция.

В какво се изразявала дейността на читалището? Най-вече със изнасянето на сказки от различно естество. Основният оратор е Никола Първанов, който е и душата на читалището. Въобще той бил изключително завладяващ, или като Берковски споделя за него: *„Той беше много добър и сладкодумен оратор, а сказките му бяха прочувствени не само с наука, но и с родолюбие и благоразумие“*.¹¹ Първанов говорел по всякакви теми, културни, политически и научни. Редно е да се отбележи, че читалището не било място само за ученици, в него пристъпiali и жадни за знания български емигранти, които работели като зидари, хлебари, градинари и проч. Част от активните читалищни членове били: Н. Първанов, Петър Берковски, Недьо Жеков, Георги Бенев, Петър Бонев, Стефан Ряпов, Мирчо Атанасов и др.¹² Ако трябва да обобщим до тук – Никола Първанов пренесъл в сръбска земя всичко онова, което неговият учител Кръсто Пишурка направил в Лом няколко години по-рано.

Много образно е представен и салонът на читалището, който се помещавал в квартирата на Първанов, в една стая отпусната от г-жа Станкович. Детайлно е описан и неговият интериор от Берковски, който признава, че *„читалището не заслужаваше модерното име салон“*.¹³ В една по-голяма стая, около маса за писане били разположени няколко стола. По стените висели множество портрети и интересни картини. Сред тях били портрет на Юрий Венелин, Нашествието на Аспарух в България, Българската Райна Княгиня, Цар Симеон пред стените на Константинопол, Цар Асен, сръбския крал и руския цар.

Интересно е, че в читалището се пазело и трицветното знаме, под което се били българите защитаващи Белград, т.е. Първата българска легия. Под същото знаме Раковски обикалял и Сливенския балкан под водачеството на Панайот Хитов. То било подарено на читалището от Раковски, което повече от недвусмислено говори, че българското ученическо читалище ще бъде проводник не само на културно-просветна дейност, но и ще прокарва революционната линия сред белградските българи.

Тук няма как да пропусна и един интересен момент, станал през 1860 г., който до голяма степен допълва характеристиката на читалищната дейност. Средата на октомври

¹¹ **Берковски, Петър.** Из въспоменанията ми. Лом, 1894, с.3.

¹² **Борисов, Нафталим.** Българското читалище в Белград. 1858-1866. //Читалище, 1969, кн.2. с.16.

¹³ **Берковски, Петър.** Из въспоменанията ми. Лом, 1894, с.3.

1860 г. в Белград пристига Васил Чолаков с намерение да направи литографии на старинни български костюми. Разбира се, това било официалната версия. Чолаков пристигнал в сръбската столица като пропагандатор на униатството сред учащата се българска младеж. Това събудило бдителността на Раковски, който заръчал на хората от читалището да започнат да го следят. Все по това време Раковски пише до Йосиф Дайнелов за Чолаков: *„Той е най-главний що е разбъркал сичко по България и още бърка, но ще найде батя си тук“*.¹⁴ Заканата не остава на думи. Никола Първанов, Петър Бонев и Стефан Попов устройват среща с Васил Чолаков в една квартира, където с помощта на Петър Стефанов му нанасят тежък побой.¹⁵

Изключително интересно е предадена случката от Раковски, който пише: *„Исуитина, за кого ви бях писал, влезе в клетка и ето как: преди два дни той беше отишъл на посещение при някой си от наши тук учащи се българчета и като почнал да им проповядва папицаство, тии го улавят, свалят го долу и му теглят един добър бой по български! После викат един жандарм и го предават полицици, като отиват всички и стават тѣжители против него... Когато го драли млади наши българчета, казвали му: на ти уния!“*¹⁶ Няма съмнение, че много скоро Чолаков напуснал пределите на Сърбия. Този пример е показателен за това, че освен с културно-просветна дейност, членовете на читалището били готови и със сила да работят за опазване на българското самосъзнание и религия.

Както всяко читалище, така и това имало своята скромна библиотека. Тя брояла сръбски, български и руски книги, както и различни периодични издания на съответните езици. Особено място заемали трудовете на Венелин и вестниците на Раковски. За необикновената радост от пристигането на последните говори едно писмо на Първанов до Стефан Ряпов, където Първанов споделя: *„...Г. Раковскаму писах, че неполучихме доскоро „Будуцност“, но го известете, че ето сега ги получихме с възхитителна радост. Скарахме се в дрѣпванието, който първи да го чете...“*¹⁷ Централно място в читалищната библиотека било отделено и на в-к „Въсток“, чийто редактор бил Никола Първанов.

¹⁴ Архив на Раковски. Т.1. София, 1952, с.236.

¹⁵ Интересен документ от сръбските архиви по случая е публикуван от проф. Дж. Игнятович. **Игнятович, Джордж.** Сръбски документи по българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия. (Архивни и печатни материали). // Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. Т.2. София, 1968, с.231-234.

¹⁶ Архив на Раковски. Т.1. София, 1952, с. 220-221

¹⁷ **Трайков, Веселин Н.** Документи за Г. С. Раковски в български, румънски, гръцки и италиански архиви. // Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. Т.2. София, 1968, с.97-98.

Тук е момента да кажа няколко думи за споменатия вестник, като плод на читалището. Първият негов брой излиза на 11 май 1865 г., а последният на 11 септември същата година. От него са отпечатани едва 16 броя. Негов редактор бил Никола Първанов и в общи линии той продължавал традициите на вестниците на Раковски, като непоколебимо защитавал българските интереси в църковно-просветното дело, в борбата за самостоятелна българска църква. Във в-к „Въсток“ са отпечатани и първите правописни концепции на Първанов в края на преведената от него повест „Асен“.

Развоят на събитията протекъл така, че през 1863 г. Раковски заминал за Букурещ. Разбира се, това не прекъснало контактите му с Никола Първанов, точно от тогава разполагаме с най-много запазени писма между двамата възрожденци, както и за дейността на читалището. Основният проблем, който пречел на нормалното функциониране на читалището, бил постоянният финансов недоимък. За това свидетелства едно писмо на Първанов до Раковски от 28 март 1864 г., където той споделя: *„Читалището ни е в ред и постоянно се мъчим според силите си да поукарасим и по-полезно за нас направим. Надеяем ся, че ще ви слухът за него задоволи; само ни сиромашество мъчи и ние се не срамуваме, като нямаме, да ви замолим, за да ни, колкото обичате, в това спомогнете. Ако е възможно, молим още да, макар и мене, дадете пълномощие, за да мога да взема на ваше име парите из полицията /за читалището/“*.¹⁸

През юли същата година Първанов пише все в същия дух. *„Читалището, ако остане на нас, нема далеко да иде /разумевам оскъдността ни в пари/, но имаме голяма надежда на вас“*.¹⁹ Остава неясно защо Първанов не предприема действия, които да донесат средства и стабилност на читалището. Защо не подема инициатива за организиране на театрални представления, при все, че самият той има опит в участието си в двете ломски от 1856 г. За това можем само да гадаем. За съжаление липсата на средство не е единственият фактор, който преброявал дните на читалището. Понеже то било главно ученическо, което значи, че първостепенните негови дейци били основно ученици, които рано или по-късно завършвали своето образование и се връщали в поробената родина, то читалището останало без онези негови най-важни членове, които правели съществуването и дейността му факт.

¹⁸ Архив на Раковски. Т.4. София, 1969, с.214.

¹⁹ Архив на Раковски. Т.4. София, 1969, с.316.

Малко преди и Първанов да се качи на парахода и да замине завинаги към Лом, на 9 януари 1866 г. той пише до Раковски не без известна тъга. *„Читалището ни се развали по причина, че се разнесоха зрелите ни ученици“*.²⁰ Първанов е най-вече загрижен за читалищната библиотека, като споделя: *„Какво ще правим с книгите, нарочно като остава аз Белград?“*²¹ Не е ясна съдбата на книгите, но тази на читалището вече е решена. То е изиграло своята роля и остава в историята. Има податки, че е продължило да съществува и през следващата 1867 г., но дори и това да е било така, то е само временно.

До смъртта на Раковски двамата възрожденци не губят връзката един с друг. Връзката между учител и ученик. Това отново личи и в малкото запазена кореспонденция между тях. Когато през 1867 г. Никола Първанов вече преподава в ломското училище и научава за смъртта на Раковски, той е съкрушен. Ето какво пише Алекси поп Ангелов – негов ученик по това време. *„Раковски е бил един от най-близките и уважавани негови приятели. Научавайки за смъртта на своя добър приятел Раковски, Н. Първанов се явил пред учениците си и казал с голяма болка: „Знаете ли какво? Раковски е починал. Българския народ изгуби най-предания родолюбец.“ И очите му се изпълниха със сълзи“*.²²

Изключително интересна е връзката между двамата големи възрожденци, макар и да не намира място сред изследванията и биографиите на Г. Раковски. А плодът на тяхното приятелство е именно българското читалище в Белград. Макар и просъществувало само осем години, то станало притегателно място на всичко българско в съседното княжество. Осем години под знамето на Раковски и със словото на Първанов читалището е било храм на българското име, вяра и дух.

GEORGI RAKOVSKI. NIKOLA PARVANOV AND THE BULGARIAN COMMUNITY CENTER

Al. Aleksandrov

In 1858 in the Serbian capital was established Bulgarian student society in the form of community center. The idea is Georgi Rakovski`s but the man who actually arranged was Nikola Parvanov. In Belgrad they both managed to unite Bulgarian youth and could prevent

²⁰ Архив на Раковски. Т.4. София, 1969, с.373.

²¹ Архив на Раковски. Т.4. София, 1969, с.373.

²² **Ангелов, Алекси.** Как постъпих ученик при Никола Първанов. // в-к „Север“, бр. 818 от 1933.

the Serbian attempts for assimilation. Nikola Parvanov published newspaper Vostok. Due to financial problems the community center had to shut down soon in 1866. Despite its short existence for only eight years, the Bulgarian community center in Belgrad is an interesting topic and an important part of the cultural history of Bulgarian revival.

Key words: Nikola Parvanov, Georgi Rakovski, Belgrad, community center, newspaper Vostok